

زمان از دیدگاه کانت

و چند مقاله دیگر

علی قیصری

شرکت سهامی انتشارات خوارزمی

فهرست

یادداشت

۷

مقالات

- ۹ ۱. زمان از دیدگاه کانت
 - ۲۲ ۲. زمان در منطق صوری
 - ۳۷ ۳. دربارهٔ ذات معقول
 - ۴۸ ۴. مفهوم زمان در جامعه‌شناسی فرهنگ
 - ۶۵ ۵. خود، دیگری، دیگران: جستاری در باب تقوم استعلایی
 - ۸۱ ۶. درآمدی بر پدیدارشناسی تخیل
 - ۱۱۳ ۷. مفهوم عینیت‌یافتگی در فلسفهٔ هگل
 - ۱۲۲ ۸. پرده، لوح، صفحه: زمان و هویت از دیدگاه برگسون، فروید، پروست
 - ۱۳۳ ۹. تفسیر در جامعه‌شناسی معرفت
 - ۱۷۵ ۱۰. آگاهی درست و نادرست از دیدگاه لوکاچ
 - ۱۹۴ ۱۱. قضیهٔ ساختار و ذهن در نظریهٔ شناخت
- ویرایش، ترجمه، گفت و گو، گزارش**
- ۲۱۷ ۱۲. خطابه و ثوق الدوله دربارهٔ کانت
 - ۲۵۱ ۱۳. پیشگفتار «نقد عقل عملی»
 - ۲۷۹ ۱۴. جامعه‌شناسی معرفت: بسترها و گرایش‌ها
 - ۲۹۲ ۱۵. مفهوم طبیعت در مکتب فرانکفورت

- ۱۶. پدیدارشناسی تباهی و نقد فرهنگ ۲۹۹
 - ۱۷. پدیدارشناسی گذشته و فراموشی خوب ۳۰۳
- فهرست اعلام و اصطلاحات ۳۰۷

یادداشت

مقالات گردآوری شده در مجموعه حاضر که طی سالهای گذشته به تناوب و به مناسبت‌های گوناگون نگارش و صورت نشر یافته بود اینک در یک مجلد به نظر خوانندگان می‌رسد.

این مقالات با وجود تنوعی که در موضوعات خود دارند چند وجه اصلی در آنها مشترک است. عمده‌ترین وجه مشترک آنها بررسی شماری از موضوعات و مقولات مربوط به نظریه شناخت می‌باشد: هم از لحاظ مسائل و متغیرات ذهنی مربوط به نحوه شناخت (مانند مفاهیم زمان، مکان، ذات معقول، حیث التفاتی و تقوم استعلایی)، و هم از لحاظ موضوعاتی که به ابعاد و جنبه‌های اجتماعی و فرهنگی نظریه شناخت مربوط می‌شوند (مانند جوهری از مبانی نظری جامعه‌شناسی معرفت و معرفی برخی از آراء و دیدگاه‌هایی که هر یک به نوعی در تکوین و پرداخت این مبانی مؤثر بوده‌اند).

مجموعه حاضر همچنین در بردارنده شماری مطالب جداگانه شامل ویرایش، ترجمه، گفت و گو و معرفی کتاب نیز هست که آن مطالب نیز هر یک به سهم خود ناظر به موضوعات اصلی و مطرح در این مجموعه می‌باشند.

در یادداشتی که در انتهای هر مقاله آمده است تاریخ و مشخصات نخستین چاپ هر یک از مقالات قید گردیده است. از آنجا که این مقالات در

۱	زمان از دیدگاه کانت و چند مقاله دیگر	۲۹۹
۲	پدیدارشناسی تباهی و نقد فرهنگ	۳۰۳
۳	پدیدارشناسی گذشته و فراموشی خوب	۳۰۷
۴	فهرست اعلام و اصطلاحات	
۵	مقاله اول	۲۹۹
۶	مقاله دوم	۳۰۳
۷	مقاله سوم	۳۰۷
۸	مقاله چهارم	
۹	مقاله پنجم	
۱۰	مقاله ششم	
۱۱	مقاله هفتم	
۱۲	مقاله هشتم	
۱۳	مقاله نهم	
۱۴	مقاله دهم	
۱۵	مقاله یازدهم	
۱۶	مقاله بیستم	
۱۷	مقاله بیست و یکم	
۱۸	مقاله بیست و دوم	
۱۹	مقاله بیست و سوم	
۲۰	مقاله بیست و چهارم	
۲۱	مقاله بیست و پنجم	
۲۲	مقاله بیست و ششم	
۲۳	مقاله بیست و هفتم	
۲۴	مقاله بیست و هشتم	
۲۵	مقاله بیست و نهم	
۲۶	مقاله سی و یکم	
۲۷	مقاله سی و دوم	
۲۸	مقاله سی و سوم	
۲۹	مقاله سی و چهارم	
۳۰	مقاله سی و پنجم	
۳۱	مقاله سی و ششم	
۳۲	مقاله سی و هفتم	
۳۳	مقاله سی و هشتم	
۳۴	مقاله سی و نهم	
۳۵	مقاله سی و دهم	
۳۶	مقاله سی و یازدهم	
۳۷	مقاله سی و دوازدهم	
۳۸	مقاله سی و سیزدهم	
۳۹	مقاله سی و چهاردهم	
۴۰	مقاله سی و پنجم	
۴۱	مقاله سی و ششم	
۴۲	مقاله سی و هفتم	
۴۳	مقاله سی و هشتم	
۴۴	مقاله سی و نهم	
۴۵	مقاله سی و دهم	
۴۶	مقاله سی و یازدهم	
۴۷	مقاله سی و دوازدهم	
۴۸	مقاله سی و سیزدهم	
۴۹	مقاله سی و چهاردهم	
۵۰	مقاله سی و پنجم	
۵۱	مقاله سی و ششم	
۵۲	مقاله سی و هفتم	
۵۳	مقاله سی و هشتم	
۵۴	مقاله سی و نهم	
۵۵	مقاله سی و دهم	
۵۶	مقاله سی و یازدهم	
۵۷	مقاله سی و دوازدهم	
۵۸	مقاله سی و سیزدهم	
۵۹	مقاله سی و چهاردهم	
۶۰	مقاله سی و پنجم	
۶۱	مقاله سی و ششم	
۶۲	مقاله سی و هفتم	
۶۳	مقاله سی و هشتم	
۶۴	مقاله سی و نهم	
۶۵	مقاله سی و دهم	
۶۶	مقاله سی و یازدهم	
۶۷	مقاله سی و دوازدهم	
۶۸	مقاله سی و سیزدهم	
۶۹	مقاله سی و چهاردهم	
۷۰	مقاله سی و پنجم	
۷۱	مقاله سی و ششم	
۷۲	مقاله سی و هفتم	
۷۳	مقاله سی و هشتم	
۷۴	مقاله سی و نهم	
۷۵	مقاله سی و دهم	
۷۶	مقاله سی و یازدهم	
۷۷	مقاله سی و دوازدهم	
۷۸	مقاله سی و سیزدهم	
۷۹	مقاله سی و چهاردهم	
۸۰	مقاله سی و پنجم	
۸۱	مقاله سی و ششم	
۸۲	مقاله سی و هفتم	
۸۳	مقاله سی و هشتم	
۸۴	مقاله سی و نهم	
۸۵	مقاله سی و دهم	
۸۶	مقاله سی و یازدهم	
۸۷	مقاله سی و دوازدهم	
۸۸	مقاله سی و سیزدهم	
۸۹	مقاله سی و چهاردهم	
۹۰	مقاله سی و پنجم	
۹۱	مقاله سی و ششم	
۹۲	مقاله سی و هفتم	
۹۳	مقاله سی و هشتم	
۹۴	مقاله سی و نهم	
۹۵	مقاله سی و دهم	
۹۶	مقاله سی و یازدهم	
۹۷	مقاله سی و دوازدهم	
۹۸	مقاله سی و سیزدهم	
۹۹	مقاله سی و چهاردهم	
۱۰۰	مقاله سی و پنجم	

زمان‌های متفاوت نگارش یافته‌اند به‌ناگزیر تفاوت‌هایی بعضاً در سبک نگارش و واژگانی که در آنها به کار رفته به چشم می‌خورد. ترتیب مطالب نیز، بویژه در بخش مقالات، بیشتر از روی ارتباط موضوعی آنها با یکدیگر بوده است تا رعایت ترتیب زمانی نخستین چاپ آنها.

در اینجا لازم می‌دانم از خانم فتانه کهوند که آماده‌سازی و چاپ کتاب را به‌عهده داشته‌اند و خانم سمانه علیزاده که حروفچینی کتاب را انجام داده‌اند بسیار سپاسگزاری کنم.

علی قیصری

آذرماه ۱۳۹۶

زمان از دیدگاه کانت

زمان در آرای کانت از جنس شهود حسی است؛ شهود یا دریافتی که وجودش به‌صورت پیشین و مقدم بر تجربه^۱ تصور می‌شود و بنا بر این، دارای دو بُعد مابعدالطبیعی و استعلایی می‌باشد. در مقاله حاضر کوشش خواهد شد تا به‌اختصار این دو وجه اصلی زمان، یعنی وجه مابعدالطبیعی و وجه استعلایی، را در نظام معرفت‌شناسی کانت روشن سازیم و ارتباط آن را با ویژگی کلی فلسفه او مشخص کنیم. از این رو، نخست به تبیین وجوه مابعدالطبیعی و استعلایی می‌پردازیم و سپس موضوع زمان را در ارتباط با ویژگی محوری فلسفه کانت، یعنی مفهوم ارزش ذاتی در ارتباط با وجه استعلایی عقل محض در زمان حال (به‌مثابه اینجا و اکنون)، روشن می‌سازیم. سرانجام نشان خواهیم داد که از دیدگاه کانت بُعد استعلایی موضوع زمان مشخصاً ویژگی و برآیندی غیرفرجام‌گرایانه دارد و از بنیاد پیرو توانش یا کیفیات و نیز مقتضیات و مصادیق فی‌نفسه عقل محض (نظری و عملی) می‌باشد. به‌عبارت دیگر کانت، با وجود همه تأکیدش بر مفهوم «مملکت غایبات»، آن حالتی را که بعدها مثلاً هگل در مورد سیر تکامل عقل در تاریخ عنوان ساخت مد نظر نداشت. بر همین نهج نوکانتی‌های اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم (مانند رایکرت و

1. a priori

ویندلباند) هم هر چند که می‌کوشیدند تا با بهره‌گیری از آموزه‌های ارزشمند کانت در زمینه‌های تحلیل و روش، کمبود بُعد تاریخی آرای وی را در پژوهش‌های تاریخی و انسان‌شناسی فلسفی خود جبران سازند، ولی آنان نیز به‌احراز فرجام‌گرایی چه در نظریه‌پردازی و چه در روش‌شناسی تمایل نیافتند.

بُعد مابعدالطبیعی زمان در معرفت‌شناسی کانت

هر چند که تجربه زمان (به‌مثابه شهود حسی) از راه مصادیق و تجلیاتی عینی و محسوس امکان می‌یابد، ولی وجودش یکسره در گرو ابعاد کمی و متعدد آنات زمانی نیست. به‌سخن دیگر، این تجربه تماماً بر بنیادی کمی و پدیداری و صرفاً محسوس استوار نیست، بلکه دارای بُعدی شهودی و مابعدالطبیعی است که این بُعد مابعدالطبیعی، به‌طور پیشین و مقدم بر تجربه، کلیت تجربه زمان‌مند (یا زمان-آگاهی) انسان را تعیین و تعریف می‌کند.^۱ با این حال زمان حکم‌تصوری لازم و ضروری را دارد که بر سازنده و مقوم تمام شهود حسی است و واقعیت پدیدارها نیز تنها در بستری زمان‌مند امکان‌پذیر می‌گردد؛ یعنی زمان، شرط کلی و جهان‌شمول امکان‌پذیر بودن پدیدارها می‌باشد.^۲ از اینجا می‌توان استنباط نمود که

1. Lisa Shabel, "Reflections on Kant's Concept (and Intuition) of Space," *Studies in History and Philosophy of Science*, vol. 34, 2003, pp. 45-57.

2. Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, First Edition (A): 1781; Second Edition (B): 1787. Here: (A 31-32, B 47). Reprinted edition, edited by Ingeborg Heidemann, Ditzingen: Recalm, 1986, pp. 36-37.

وجه مشترک تجربیات زمان‌مند را نه در محسوسات گوناگون عالم خارج، بلکه در موضوعی واحد، که همان وجه مابعدالطبیعی شهود حسی که دارای کیفیتی همگانی است، باید جست و جو کرد. دیگر اینکه زمان قائم به‌ذات نیست، بلکه تجربه آن منوط است به بُعد استعلایی شهود حسی که این یک نیز نسبت به‌برابریها و متعلقات تجربه حالتی مستقل و پیشین دارد.

بُعد استعلایی زمان در معرفت‌شناسی کانت

کانت بحث بُعد استعلایی زمان را توأمان در نسبت با تغییر و حرکت (یا جا به‌جایی، به‌مثابه صورت ادراک تغییر در مکان) مطرح می‌سازد و تصریح می‌کند که تغییر و حرکت نیز هر دو در بستر زمان، یعنی از برکت صور ادراک ما از زمان، امکان‌پذیر می‌گردند.^۱ از نظر کانت زمان فرض مقدم در تجربه انسان است که به‌گونه‌ای درونی و ضمنی شناخت انسان را از واقعیت موجود و مشهود امکان‌پذیر می‌سازد. در واقع اگر این حالت شهودی به‌روشنی پیشین و مستقل از تجربه در میان نمی‌بود، هیچ نوع تصویر (یا پیش‌نهادی در برابر ذهن) نمی‌توانست امکان تغییر را فهم‌پذیر گرداند.^۲ توضیح آنکه تنها عاملی که می‌تواند محمول‌ها یا گزاره‌های متفاوت، بلکه متناقض، را متناوباً با یکدیگر جمع کند همان صورت

← برای ترجمه انگلیسی این اثر، که در مقاله حاضر مورد ارجاع بوده‌است، بنگرید به:

Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, translated by G. M. D. Meiklejohn, Introduced by A. D. Lindsay, London: G. M. Dent, 1969, pp. 47-48.

برای ترجمه فارسی بنگرید به: ایمانوئل کانت، سنجش خرد ناب، ترجمه میرشمس‌الدین ادیب سلطانی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۲، صص. ۱۱۱-۱۱۲.

1. Kant, *Critique of Pure Reason*, p. 48.

2. Kant, *Critique of Pure Reason*, pp. 48-49.